

**Λεξιλογικά, μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια
της νέας ελληνικής από τη γερμανική:
Χαρακτηριστικά παραδείγματα από πιλοτική μελέτη με βάση
σύγχρονα έντυπα μονόγλωσσα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής**

Γιώργος Ανδρουλιδάκης
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
g.androulidakis@gs.uoa.gr

Abstract

This paper sheds a first light on German lexical, translation and semantic loans in Modern Greek, including internationalisms (of Ancient Greek or Latin origin as well as hybridisms). It reports on the findings of a pilot study based on present-day print monolingual general dictionaries of Modern Greek. The preliminary sections of the paper offer a short introduction and lay out the research approach and methodology. The main part examines in detail the various lexical, translation and semantic loans along with internationalisms, providing numerous illustrative examples from all (sub-)categories.

Keywords: Modern Greek, German, external borrowing, lexical loans, translation loans, semantic loans

1 Εισαγωγή

Ο γλωσσικός δανεισμός της νέας ελληνικής¹ από τη γερμανική συνήθως επισημαίνεται φευγαλέα, με την επωδό ότι η γερμανική δεν έχει επηρεάσει παρά ελάχιστα τη νέα ελληνική. Ωστόσο, όπως υπογράμμισε ο Χριστόφορος Χαραλαμπίδης (1991 / 1999: 99–100 / 342–343), αυτό ισχύει μόνο εν μέρει, συγκεκριμένα για τα πρόδηλα *λεξιλογικά δάνεια*. Απεναντίας, αφθονούν τα λανθάνοντα *μεταφραστικά* και *σημασιολογικά δάνεια* από τη γερμανική, τα οποία μάλιστα βαίνουν παράλληλα με τον λόγιο εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό της νέας από την αρχαία ελληνική κατά τον 19ο αιώνα.

Αλλά ακόμη και τα *λεξιλογικά δάνεια* από τη γερμανική δεν αποδεικνύονται τόσο ολιγάριθμα όσο θα νόμιζε κανείς, κρίνοντας λ.χ. από επισκοπήσεις της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας. Για την ακρίβεια, δεν είναι εντέλει τόσο λίγα σε απόλυτους αριθμούς. Ασφαλώς υπολείπονται σε σχέση με τις κατά τεκμήριο κυριότερες δότριες γλώσσες (σε ιστορική προοπτική: ιταλική ή/και βενετική, τουρκική, γαλλική, αγγλική). Ιδίως κατά τη μεταγενέστερη περίοδο, πρωταγωνιστικό ρόλο παίζουν διαδοχικά οι δύο μεγάλες διεθνείς γλώσσες, δηλαδή αρχικά η γαλλική και αργότερα (από τα μέσα του 20ού αιώνα) η αγγλική.

Η γερμανική αναδεικνύεται σε δανείστρια γλώσσα περίπου από το τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα ή έστω από τις αρχές του 19ου μέχρι το πρώτο τρίτο του 20ού αιώνα (δηλαδή μέχρι τη ζοφερή ιστορική τομή του ναζισμού), καθώς η φιλοσοφία, η επιστήμη και η τέχνη γνώρισαν τότε εξαιρετική άνθηση στον γερμανόφωνο χώρο. Πράγματι, κατά την περίοδο εκείνη, δεν ασκούσαν μεγάλη ακτινοβολία μόνο οι γερμανικές ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, αλλά εξίσου και οι θετικοί, οι

¹ Για χάρη φραστικής οικονομίας, όποτε γίνεται λόγος για *νέα ελληνική* στο κείμενο, εννοείται αποκλειστικά η *κοινή νέα ελληνική*, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη κατά τόπους διάλεκτοι ή ιδιώματα.

βιολογικοί και οι τεχνολογικοί επιστημονικοί κλάδοι. Πολυάριθμοι σημερινοί ορολογικοί διεθνισμοί γεννήθηκαν στη γερμανική γλώσσα εκείνη ακριβώς την εποχή, αλλά αργότερα διαδόθηκαν ευρύτερα μέσω της γαλλικής ή/και της αγγλικής.

Συνολικά πάντως, όταν πρόκειται για τη νέα ελληνική ως γλώσσα υποδοχής παντοειδών δανείων, η γερμανική έρχεται πάντοτε τρίτη μετά την αγγλική και τη γαλλική. Η διαπίστωση αυτή μάλιστα φαίνεται να αφορά εξίσου τη γλωσσική πραγματικότητα όσο και τη γλωσσολογική έρευνα από τη σκοπιά της νέας ελληνικής. Έτσι, ο Peter Mackridge (1990: 436) εκφράζει την απορία: «Άδηλο είναι γιατί στη ΝΕ [= νέα ελληνική] να υπάρχουν τόσο λίγα γερμανικά λεξιδάνεια [= λεξιλογικά δάνεια]». Στην κατακλείδα της προκείμενης μελέτης, θα δοκιμάσω να δώσω στο ερώτημα αυτό μια προκαταρκτική απάντηση, η οποία βέβαια απομένει να ελεγχθεί και να τεκμηριωθεί περαιτέρω με την πρόοδο της έρευνας.

2 Αντικείμενο και ερευνητική μεθοδολογία

Στη μονογραφία *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική*, η Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1994: 25) επισήμανε ότι τα λεξικά της νέας ελληνικής είναι τόσο ανεπαρκή ώστε δεν προσφέρονται ως πηγές υλικού για λεξικολογικές μελέτες. Ασφαλώς πρέπει να έχουμε κατά νου τους δεδομένους λεξικογραφικούς περιορισμούς: συνάμα όμως οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η νεοελληνική λεξικογραφία εξελίχθηκε αλματωδώς τα τελευταία είκοσι χρόνια. Για παράδειγμα, το *AKN* 1998 άνοιξε νέους δρόμους για την ετυμολόγηση του νεοελληνικού λεξιλογίου, εγκαινιάζοντας ένα λεξικογραφικό ρεύμα (θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε «ετυμολογικό αναθεωρητισμό»), το οποίο επιτυχώς ακολούθησε αργότερα και η έκδοση του *XANF* 2016 (¹2014).

Σταθμίζοντας λοιπόν όλα τα δεδομένα κατά το τρέχον στάδιο της έρευνας, αποφάσισα να αξιοποιήσω ως πηγές τρία σύγχρονα έντυπα μονόγλωσσα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής (κατά χρονολογική σειρά της τελευταίας έκδοσης: *AKN* 1998, *XANF* 2016, *ANEF* 2019).² Παράλληλα, ανέτρεξα συστηματικά σε τρία ετυμολογικά λεξικά της νέας ελληνικής (*EAN* 1978–1984, *EAKN* 1983, *EANEF* 2011). Επικουρικά έλαβα υπόψη μου επίσης ερμηνευτικά και ετυμολογικά λεξικά της γερμανικής καθώς και λεξικολογικά και ετυμολογικά δημοσιεύματα σχετικά με τη νέα ελληνική και τη γερμανική.

3 Εννοιολογική και ορολογική σκευή

Στο υπό εξέταση γλωσσικό υλικό, όπως φανερώνει ήδη ο τίτλος, θα διακρίνουμε τρεις κύριες κατηγορίες δανείων: *λεξιλογικά*, *μεταφραστικά* και *σημασιολογικά δάνεια*.

Η πρώτη κατηγορία προβάλλει εναργής: περιλαμβάνει ολικά δάνεια, με παράλληλο δανεισμό σημαίνοντος και σημαινομένου, με ή χωρίς φωνητική / φωνολογική, γραφητική / γραφολογική και μορφολογική προσαρμογή.

Η δεύτερη κατηγορία σκόπιμα αγκαλιάζει εδώ ολόκληρο το φάσμα των μεταφραστικών δανείων, χωρίς υποκατηγορίες, δηλαδή από καθαυτό, πιστά μεταφραστικά δάνεια μέχρι και ελεύθερα μεταφραστικά δάνεια ή αποδόσεις.

² Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια προσέγγιση πριμοδότησε πρόσφατα η μελέτη «Τα σημασιολογικά δάνεια στη νεοελληνική ορολογία» (Φλιάτουρας & Κοκκίνη 2017) καθώς και το βιβλίο *Italoellenica A': Μελέτες για τον λεξικό δανεισμό* (Minniti-Γκόνια 2018).

Τα σημασιολογικά δάνεια προϋποθέτουν δανεισμό σημασιολογικού χωρίς δανεισμό σημαίνοντος, δηλαδή ανασημασιοδότηση ενός κληρονομημένου λεξήματος μιας γλώσσας υπό την επίδραση μιας άλλης. Ιδιάζουσα είναι όμως η περίπτωση της νέας ελληνικής, επειδή συγκεκριμένα λεξήματα αντλούνται από το αρχαιοελληνικό λεξιλογικό απόθεμα. Πρόκειται για συνειδητό (και μάλιστα προγραμματικό, στο επιστροφικό πνεύμα της καθαρεύουσας) εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό από την αρχαία ελληνική, οπότε μπορούμε να κάνουμε λόγο για *οιονεί σημασιολογικά δάνεια*. Επιπλέον, όπως θα δούμε παρακάτω με παραδείγματα, η ίδια η γερμανική τείνει να αρύεται απευθείας από την αρχαία ελληνική και να προσδίδει νέες σημασίες, οπότε η νέα ελληνική μπορεί έμμεσα να πολιτογραφεί ένα λέξημα με παραδεδομένη μορφή αλλά και με νέα σημασία. Για τέτοιες περιπτώσεις ενδείκνυται κάλλιστα ο όρος *σημασιολογικά αντιδάνεια*.

Τέλος, ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι ελληνογενείς, λατινογενείς ή υβριδικοί διεθνισμοί, οι οποίοι υπόκεινται σε διάφορους μηχανισμούς προκειμένου για την ενσωμάτωσή τους στη νέα ελληνική (βλ. παρακάτω).

4 Προεπισκόπηση

Ο δανεισμός της νέας ελληνικής από τη γερμανική αφορά αποκλειστικά και μόνο λεξήματα, όχι δεσμευμένα γραμματικά μορφήματα. Στη νέα ελληνική δεν απαντούν λοιπόν γερμανικής προέλευσης παραγωγικά προσφύματα, κατεξοχήν επιθήματα, όπως από την ιταλική ή τη γαλλική.

Τα λεξιλογικά δάνεια είναι προϊόντα τόσο λαϊκού όσο και λόγιου δανεισμού· τα λαϊκά λεξιλογικά δάνεια είναι ακουστικά, δηλαδή βασίζονται στην προφορά, ενώ τα λόγια είναι κυρίως οπτικά, δηλαδή προσανατολίζονται στη γραφή. Από άλλη σκοπιά, τα δάνεια διακρίνονται σε άμεσα, όταν προέρχονται απευθείας από τη γερμανική, και έμμεσα, όταν παρεμβάλλεται κάποια τρίτη γλώσσα.³

5 Κατηγορίες και παραδείγματα δανείων

5.1 Λεξιλογικά δάνεια

Πολλά λεξιλογικά δάνεια, άμεσα ή έμμεσα, είναι ξενισμοί με τη στενότερη έννοια του όρου, δηλαδή αναφέρονται στην εξωγλωσσική πραγματικότητα του γερμανόφωνου χώρου, τουλάχιστον αρχικά, αφού μετέπειτα γνώρισαν ευρύτερη διάδοση τόσο τα αντικείμενα αναφοράς όσο και τα σχετικά λεξήματα:⁴ *σνίτσελ* (ουσ. ουδ. άκλ., «φέτα παναρισμένου τηγανητού κρέατος») < *Schnitzel* (ουσ. ουδ.) • *έμενταλ* (ουσ. ουδ. άκλ., «ελβετικό σκληρό κίτρινο τυρί από αγελαδινό γάλα») < *Emmental* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *Emmentaler* (ουσ. αρσ.) < *Emmentaler Käse* (σύμπλ. ουσ. αρσ.) • *ντελικατέσεν* (ουσ. ουδ. πληθ. άκλ., «εκλεκτά τυποποιημένα τρόφιμα») <

³ Στο περιορισμένο πλαίσιο αυτής της μελέτης, οπωσδήποτε δεν υπάρχει περιθώριο ούτε να αναλύσουμε τους επιμέρους μηχανισμούς προσαρμογής ή αφομοίωσης ούτε να ιχνηλατήσουμε τις αποκλίνουσες αλλά και συγκλίνουσες διαδρομές άμεσων και έμμεσων λεξιλογικών δανείων.

⁴ Στις υποενότητες 5.1–5.4 χρησιμοποιούνται οι ακόλουθες βραχυγραφίες: άκλ. = άκλιτο | αρκτικ. = αρκτικόλεξο | αρσ. = αρσενικό | αρχ. ελλ. = αρχαία ελληνική | αυτοπ. = αυτοπαθές | γαλλ. = γαλλική | ειρων. = ειρωνικά | εμπορ. ονομ. = εμπορική ονομασία | ενεργ. = ενεργητικός/ή/ό | επίθ. = επίθετο | θηλ. = θηλυκό | ιταλ. = ιταλική | κυριολ. = κυριολεκτικά | μεσν. ελλ. = μεσαιωνική ελληνική | μεταβ. = μεταβατικό | μτχ. = μετοχή | νεότ. = νεότερο | ουδ. = ουδέτερο | ουσ. = ουσιαστικό | πληθ. = πληθυντικός | πρβλ. = παράβαλε | ρ. = ρήμα | σύμπλ. = σύμπλοκο | συντ. = συντεταγμένος/η/ο.

Delikatessen (ουσ. θηλ. πληθ.) / *Delikatessenwaren* (ουσ. θηλ. πληθ.) • *μπίρα* (ουσ. θηλ., «αλκοολούχο ποτό από ζύμωση διαλύματος δημητριακών, κυρίως βύνης κριθαριού») < (ίσως μέσω ιταλ.) *Bier* (ουσ. ουδ.) • *σναπς* (ουσ. ουδ. άκλ., «αλκοολούχο ποτό με φρουτώδη γεύση») < *Schnaps* (ουσ. αρσ.) • *στρούντελ* (ουσ. ουδ. άκλ., «γλυκό με ζύμη και γέμιση από μήλα, σταφίδες και κανέλα») < *Strudel* (ουσ. αρσ.) • *μάρζιπαν* / *μάρσιπαν* / *μάρτζιπαν* / *μάρτσιπαν* (ουσ. ουδ. άκλ., «υποκίτρινη ζαχαροπλαστική πάστα από αλεσμένα αμύγδαλα, ζάχαρη και ασπράδι αυγού») < *Marzipan* (ουσ. ουδ. / αρσ.) • *κ/Κάιζερ* (ουσ. αρσ. άκλ., τίτλος του Γερμανού ηγεμόνα / αυτοκράτορα) < *Kaiser* (ουσ. αρσ.) • *ρ/Ράιχ* (ουσ. ουδ. άκλ., επωνυμία του γερμανικού κράτους σε διάφορες ιστορικές εποχές, «βασίλειο, αυτοκρατορία») < *Reich* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *Τρίτο Ράιχ* («το ναζιστικό γερμανικό κράτος κατά την περίοδο 1933–1945») < *Drittes Reich* • *ναζί* (ουσ. αρσ. άκλ.) / *ναζιστής* (ουσ. αρσ., «εθνικοσοσιαλιστής») (μέσω γαλλ. *nazi* / *naziste*) < *Nazi* (συντ. ουσ. αρσ.) / *Nazist* (συντ. ουσ. αρσ.) < *Nationalsozialist* (ουσ. αρσ.) • *γκασταρμπάιτερ* (ουσ. αρσ. άκλ., «[κατά τις δεκαετίες 1960–1970] ξένος εργάτης στη Γερμανία») < *Gastarbeiter* (ουσ. αρσ., «[κυριολ.] επισκέπτης / φιλοξενούμενος εργάτης»)· πρβλ. νεότ. *ausländischer Arbeitnehmer* (σύμπλ. ουσ. αρσ., «αλλοδαπός εργαζόμενος»).

Πέρα από τους ξενισμούς με τη στενότερη έννοια, δεν λείπουν τα λεξιλογικά δάνεια ευρύτερου περιεχομένου: *κιτς* (ουσ. ουδ. άκλ., «κακογουστιά με κραυγαλέο και παράταιρο συνδυασμό μορφών, σχεδίων και χρωμάτων»· επίσης επίθ. άκλ.) < *Kitsch* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *kitschig* (επίθ.) • *καπούτ* (επίθ. άκλ., «χαλασμένος, κατεστραμμένος· εξαντλημένος, εξουθενωμένος· νεκρός») < *kaputt* (επίθ.) • *ράστερ* (ουσ. ουδ. άκλ., «[γραφιστική, τυπογραφία] πλέγμα κουκκίδων με διάφορα σχήματα και μεγέθη· [φωτογραφία] ημιδιαφανές φύλλο χαρτιού ή φιλμ με τέτοια πλέγματα») < *Raster* (ουσ. αρσ. / ουδ.) • *κραφτ* (ουσ. ουδ. άκλ., «είδος ανθεκτικού χαρτιού ή χαρτονιού») < *Kraftpapier* (ουσ. ουδ.) • *μούφα* (ουσ. θηλ., «εξάρτημα σύνδεσης σωλήνων ή καλωδίων») < *Muffe* (ουσ. θηλ.) • *σούκο* (ουσ. θηλ. / ουδ. άκλ., «φίς ή πρίζα με γείωση») < *Schuko* (συντ. ουσ. αρσ., εμπορ. ονομ.) < *Schutzkontakt* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *Schukostecker* / *Schutzkontaktstecker* (ουσ. αρσ.), *Schukosteckdose* / *Schutzkontaktsteckdose* (ουσ. θηλ.) • *καφάο* / *ΚΑΦΑΟ* (ουσ. ουδ. άκλ., «κατανεμητής καλωδίων τηλεπικοινωνιακού δικτύου σε μορφή μεγάλου μεταλλικού κουτιού») < *KV* (ουσ. αρσ., αρκτικ.) < *Kabelverzweiger* (ουσ. αρσ.) / *Kabelverteiler* (ουσ. αρσ.) • *χανζαπλάστ* (ουσ. ουδ. άκλ., «υποαλλεργική κολλητική ταινία με γάζα για επιφανειακά μικροτραύματα») < *Hansaplast* (ουσ. ουδ., εμπορ. ονομ.) • *ζέπελιν* (ουσ. ουδ. άκλ., «μεγάλο αερόπλοιο») < *Zeppelin* (ουσ. αρσ.) < *Zeppelinluftschiff* (ουσ. ουδ.) < *Ferdinand von Zeppelin* (ανθρωπωνύμιο) • *καρτέλ* (ουσ. ουδ. άκλ., «παράνομη σύμπραξη εταιρειών του ίδιου κλάδου για αθέμιτο καθορισμό ενιαίων τιμών») < *Kartell* (ουσ. ουδ.) • *κραχ* (ουσ. ουδ. άκλ., «κατάρρευση χρηματιστηριακών αξιών») < *Krach* (ουσ. αρσ.) • *ρεαλπολιτίκ* (ουσ. θηλ. άκλ., «πολιτική προσανατολισμένη όχι σε ιδεολογικές αρχές, αλλά στα πραγματικά δεδομένα κάθε συγκυρίας») < *Realpolitik* (ουσ. θηλ.) • *προτσές* (ουσ. ουδ. άκλ., «εξειλεκτική πορεία, διαδικασία») < *Prozess* (ουσ. αρσ.) • *λούμπεν* (επίθ. άκλ., «κοινωνικά ξεπεσμένος, εξαθλιωμένος· περιθωριακός») < *λούμπεν προλεταριάτο* (σύμπλ. ουσ. ουδ.) < *Lumpenproletariat* (ουσ. ουδ.) • *τσιτάτο* (ουσ. ουδ., «[συνήθως ειρων.] παράθεμα ή ρητό από σπουδαίο έργο ή πρόσωπο») < *Zitat* (ουσ. ουδ.) • *εγελιανός* / *γεγκελιανός* (ουσ. αρσ., «οπαδός ή εκπρόσωπος της φιλοσοφίας του Georg Wilhelm Friedrich Hegel [1770–1831]») < *Hegelianer* (ουσ. αρσ.) • *φροϊδικός* / *φροϊδικός* (επίθ., «σχετικός με τον ψυχολόγο και νευρολόγο Sigmund Freud [1856–1939] ή την ψυχαναλυτική θεωρία του») < *freudianisch* (επίθ.).

5.2 Μεταφραστικά δάνεια

Ας στραφούμε τώρα στα μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από τη γερμανική, τα οποία, όπως είδαμε, ανάγονται κυρίως στον 19ο αιώνα και στο πρώτο τρίτο του 20ού: *παρενέργεια* (ουσ. θηλ., «ανεπιθύμητη επίδραση φαρμάκου· απροσδόκητη ή αρνητική συνέπεια») < *Nebenwirkung* (ουσ. θηλ.) • *επιδεινώνω* (ρ. μεταβ., «χειροτερεύω») < *verschlechtern* (ρ. μεταβ. / αυτοπ.) • *προεργασία* (ουσ. θηλ., «προκαταρκτική εργασία, προετοιμασία») < *Vorarbeit* (ουσ. θηλ.) • *τεχνοτροπία* (ουσ. θηλ., «ύφος ή ιδιαίτερη τεχνική ενός έργου τέχνης ή καλλιτέχνη») < *Stil* (ουσ. αρσ.) • *σπαραξικάρδιος* (επίθ., «σπαρακτικός· [ειρων.] μελοδραματικός») < *herzzerreißend* (μτχ. ενεργ.) • *κοσμοθεωρία* (ουσ. θηλ., «σύνολο προσωπικών ή συλλογικών αντιλήψεων για τον κόσμο») < *Weltanschauung* (ουσ. θηλ.) • *κοσμοείδωλο* (ουσ. ουδ., «εικόνα, αντίληψη για τον κόσμο») < *Weltbild* (ουσ. ουδ.) • *κοσμοϊστορικός* (επίθ., «καθοριστικός για την παγκόσμια ιστορία») < *weltgeschichtlich* (επίθ.) • *υπεράνθρωπος* (ουσ. αρσ., «ανώτερος, ιδανικός τύπος ανθρώπου, κατά τη φιλοσοφία του Friedrich Nietzsche [1844–1900]») < *Übermensch* (ουσ. αρσ.) • *υπάνθρωπος* (ουσ. αρσ., «κατώτερο είδος ανθρώπου») < *Untermensch* (ουσ. αρσ.) • *υπερεγώ* (ουσ. ουδ. άκλ., «[ψυχανάλυση] ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ανθρώπινης προσωπικότητας») < *Über-Ich / Überich* (ουσ. ουδ.) • *υποσυνείδητο* (ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] σύνολο ψυχικών διεργασιών κάτω από το επίπεδο της συνείδησης») < *Unterbewusstsein* (ουσ. ουδ.) • *αρχαιογνωσία* (ουσ. θηλ., «μελέτη και γνώση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού πολιτισμού») < *Altertumskunde* (ουσ. θηλ.) • *φυσιολόγος* (ουσ. αρσ., «ερευνητής της χλωρίδας, της πανίδας και των ορυκτών») < *Naturforscher* (ουσ. αρσ.) • *ηχομιμητικός* (επίθ., «σχετικός με τη φωνητική μίμηση χαρακτηριστικών ήχων») < *lautnachahmend* (μτχ. ενεργ.) • *χοροθέατρο* (ουσ. ουδ., «παράσταση με συνδυασμό μουσικής, θεάτρου και χορού») < *Tanztheater* (ουσ. ουδ.) • *λιθάνθρακας* (ουσ. αρσ., «στερεό ορυκτό καύσιμο, είδος γαιάνθρακα») < *Steinkohle* (ουσ. θηλ.) • *χειροβομβίδα* (ουσ. θηλ., «μικρή βόμβα εκτοξευόμενη με το χέρι») < *Handgranate* (ουσ. θηλ.) • *οδοντογλυφίδα* (ουσ. θηλ., «λεπτό στέλεχος με αιχμηρά άκρα για καθαρισμό των μεσοδόντιων διαστημάτων») < *Zahnstocher* (ουσ. αρσ.) • *βουτυρόγαλα* (ουσ. ουδ., «άπαχο υγρό που απομένει μετά την απομάκρυνση του βουτύρου από το γάλα») < *Buttermilch* (ουσ. θηλ.) • *γραμματόσημο* (ουσ. ουδ., «μικρό ένσημο για επικόλληση σε επιστολές ή δέματα») < *Briefmarke* (ουσ. θηλ.) • *υπνοδωμάτιο* (ουσ. ουδ., «δωμάτιο προοριζόμενο για ύπνο») < *Schlafzimmer* (ουσ. ουδ.) • *οδόστρωμα* (ουσ. ουδ., «επιφάνεια δρόμου στρωμένη με κατάλληλο υλικό [άσφαλτο, πλάκες κ.λπ.]») < *Straßenbelag* (ουσ. αρσ.) • *υπερωρία* (ουσ. θηλ., «χρόνος εργασίας πέρα από το πάγιο ωράριο») < *Überstunde* (ουσ. θηλ.) • *τιμοκατάλογος* (ουσ. αρσ., «κατάλογος με τιμές αγαθών ή υπηρεσιών») < *Preisliste* (ουσ. θηλ.) • *τμηματάρχης* (ουσ. αρσ., «προϊστάμενος τμήματος ιδιωτικής επιχείρησης, δημόσιας υπηρεσίας ή ιδρύματος») < *Abteilungsleiter* (ουσ. αρσ.) • *ιδιοκτήτης* (ουσ. αρσ., «πρόσωπο στο οποίο ανήκει η κυριότητα πράγματος, ιδίως ακινήτου, ως περιουσιακού στοιχείου») < *Eigenbesitzer* (ουσ. αρσ.) • *κτηματολόγιο* (ουσ. ουδ., «δημόσιο μητρώο των ακινήτων μιας διοικητικής περιφέρειας ή και μιας ολόκληρης χώρας για την κατοχύρωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος») < *Grundbuch* (ουσ. ουδ.) • *χωροταξία* (ουσ. θηλ., «κατανομή και οριοθέτηση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στον γεωγραφικό χώρο») < *Raumordnung* (ουσ. θηλ.) • *αρνησιδικία* (ουσ. θηλ., «άρνηση ή κωλυσιεργία για διεξαγωγή δίκης ή έκδοση δικαστικής απόφασης») < *Rechtsverweigerung* (ουσ. θηλ.).

Ας δούμε τώρα μερικά σύμπλοκα λεξιλογικά δάνεια: *κράτος δικαίου* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «κράτος που λειτουργεί με βάση το γραπτό δίκαιο και με τη δικαιοσύνη ως ανεξάρτητη εξουσία») < *Rechtsstaat* (ουσ. αρσ.) • *ανθρώπινα δικαιώματα / δικαιώματα του ανθρώπου* (σύμπλ. ουσ. ουδ. πληθ., «θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα που απορρέουν από την ανθρώπινη φύση») < *Menschenrechte* (ουσ. ουδ. πληθ.) • *οιδιπόδειο σύμπλεγμα* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] ερωτική έλξη κυρίως του αγοριού προς τη μητέρα») < *Ödipuskomplex* (ουσ. αρσ.) • *ορχήστρα δωματίου* (σύμπλ. ουσ. θηλ., «ολιγομελής ορχήστρα κλασικής μουσικής») < *Kammerorchester* (ουσ. θηλ.) • *χριστουγεννιάτικο δέντρο* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «δέντρο με χριστουγεννιάτικο στολισμό») < *Weinachtsbaum* (ουσ. αρσ.) • *γερμανικός ποιμενικός* (σύμπλ. ουσ. αρσ.) / *γερμανικό τσοπανόσκυλο* (σύμπλ. ουσ. ουδ., «ράτσα σκύλου») < *deutscher Schäferhund* (σύμπλ. ουσ. αρσ.).

Από γενικότερη δομική άποψη, στο σημείο αυτό αξίζει να προσέξουμε ότι ο μηχανισμός μεταφραστικού δανεισμού από τη γερμανική ενισχύει και επεκτείνει τη συνθετική τάση της νέας ελληνικής, όπως κατεξοχήν φανερώνουν σύνθετα σαν τα ακόλουθα:⁵ *κλινოსκέπασμα* (ουσ. ουδ.) < *Bettdecke* (ουσ. θηλ.) • *συρματόπλεγμα* (ουσ. ουδ.) < *Drahtnetz* (ουσ. ουδ.) • *μυστικοσύμβουλος* (ουσ. αρσ.) < *Geheimrat* (ουσ. αρσ.) • *λιποπεριεκτικότητα* (ουσ. θηλ.) < *Fettgehalt* (ουσ. αρσ.).

5.3 Σημασιολογικά δάνεια

Όσον αφορά τα σημασιολογικά δάνεια από τη γερμανική, όπως είδαμε, η νέα ελληνική πολλές φορές αντλεί από την αρχαία, όπως άλλωστε και σε περιπτώσεις μεταφραστικών δανείων. Στην πραγματικότητα λοιπόν πρόκειται για εξωτερικό σημασιολογικό δανεισμό σε συνδυασμό με εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό. Ειδικότερες περιπτώσεις, όπως επίσης εξακριβώσαμε παραπάνω, αποτελούν ο *οιονεί σημασιολογικός δανεισμός* αφενός και ο *σημασιολογικός αντιδανεισμός* αφετέρου.

Ας αρχίσουμε από τις απλούστερες περιπτώσεις: *εγώ* (ουσ. ουδ., «[ψυχανάλυση] ψυχική βαθμίδα ανάμεσα στο υπερεγώ και το εκείνο») < *Ich* (ουσ. ουδ.) • *εποπτεία* (ουσ. θηλ., «[φιλοσοφία] άμεση αντίληψη πραγμάτων ή ιδεών μέσω των αισθήσεων ή της συνείδησης») < *Anschauung* (ουσ. θηλ.) • *τμήμα* (ουσ. ουδ., «υποδιαίρεση επιχείρησης, υπηρεσίας ή ιδρύματος») < *Abteilung* (ουσ. θηλ.) • *διαδικασία* (ουσ. θηλ., «ακολουθία ενεργειών ή γεγονότων») < *Prozess* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *διαδικασία* (αρχ. ελλ., «δίκη· παραπομπή σε δίκη· δικαστική απόφαση») • *κοσμήτορας* (ουσ. αρσ., «καθηγητής επικεφαλής πανεπιστημιακής ή πολυτεχνικής σχολής») < *Dekan* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *κοσμήτωρ* (αρχ. ελλ., «στρατιωτικός διοικητής· [Αθήνα] δημόσιος άρχοντας υπεύθυνος για την επίβλεψη των εφήβων) • *πρύτανης* (ουσ. αρσ., «καθηγητής επικεφαλής ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος») < *Rektor* (ουσ. αρσ.)· πρβλ. *πρύτανις* (αρχ. ελλ., «αρχηγός, διοικητής, κυβερνήτης· αρχιερέας· [Αθήνα] βουλευτής-μέλος του Προεδρείου στη Βουλή των Πεντακοσίων).

Ας σταθούμε τώρα σε δύο σημασιολογικά αντιδάνεια: *γυμνάσιο* (ουσ. ουδ., «τριτάξιο [παλαιότερα, εξατάξιο] σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης») < *Gymnasium* (ουσ. ουδ.)· πρβλ. *γυμνάσιον* (αρχ. ελλ., «γυμναστήριο») • *υποθήκη* (ουσ. θηλ., «παροδική μεταβίβαση ακίνητης περιουσίας από τον οφειλέτη στον δανειστή ως διασφάλιση για το χρέος») < *Hypothek* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *ύποθήκη* (αρχ. ελλ., «συμβουλή, δίδαγμα»).

⁵ Ακριβώς για να αναδειχθεί η δομική διάσταση, τα σύνθετα αυτά δεν συνοδεύονται από ερμηνεύματα σε παρένθεση.

5.4 Διεθνισμοί

Όπως κάποια μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια, οι ελληνογενείς, λατινογενείς ή υβριδικοί διεθνισμοί της νέας ελληνικής δεν επιδέχονται πάντοτε να αναχθούν με ασφάλεια σε μία και μοναδική δανειστρία γλώσσα. Μερικές φορές φαίνονται να εισρέουν στην ελληνική από διάφορες ξένες γλώσσες ταυτόχρονα.

Εδώ θα εστιάσουμε σε διεθνισμούς της νέας ελληνικής με εικαζόμενη πρώτη πηγή τη γερμανική: *μορφολογία* (ουσ. θηλ., «[γλωσσολογία, βιολογία, γεωλογία, αστρονομία] επιστημονική μελέτη των εξωτερικών μορφών») < *Morphologie* (ουσ. θηλ.) • *βυζαντινολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη με αντικείμενο το Βυζάντιο σε όλες του τις εκφάνσεις») < *Byzantinologie* (ουσ. θηλ.) • *βαλκανολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη για τη γλώσσα, τη γραμματεία, και την ιστορία των βαλκανικών χωρών και λαών») < *Balkanologie* (ουσ. θηλ.) • *βιολογία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη που μελετά τους ζωντανούς οργανισμούς και τα φαινόμενα της ζωής») < *Biologie* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *βιολογία* (αρχ. ελλ., «ενασχόληση με τα ήθη μεμονωμένων ανθρώπων ή λαών»· μεσν. ελλ., «φορολογία περιουσίας») • *οικολογία* (ουσ. θηλ., «επιστημονική μελέτη της κατανομής και των σχέσεων μεταξύ ζωντανών οργανισμών καθώς και της αλληλεπίδρασής τους με το φυσικό περιβάλλον») < *Ökologie* (ουσ. θηλ.) • *χαρτογραφία* (ουσ. θηλ., «επιστήμη και τέχνη του σχεδιασμού γεωγραφικών χαρτών») < *Kartographie* (ουσ. θηλ.)· πρβλ. *χαρτογράφος* (μεσν. ελλ., «αρχαιοφύλακας· ληξίαρχος») • *στατιστική* (ουσ. θηλ., «κλάδος των μαθηματικών για τη συλλογή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων») < *Statistik* (ουσ. θηλ.) • *ψυχανάλυση* (ουσ. θηλ., «ψυχολογική θεωρία και μέθοδος ψυχοθεραπείας του ψυχολόγου και νευρολόγου Sigmund Freud [1856–1939]») < *Psychoanalyse* (ουσ. θηλ.).

6 Πορίσματα και προοπτικές

Στην προκείμενη μελέτη διατρέξαμε βασικά δεδομένα και χαρακτηριστικά παραδείγματα λεξιλογικών, μεταφραστικών και σημασιολογικών δανείων καθώς και διεθνισμών της νέας ελληνικής από τη γερμανική.

Στο προκαταρκτικό ερώτημα του Mackridge (βλ. παραπάνω, 1 Εισαγωγή) θα τείναμε να απαντήσουμε ότι τα πρόδηλα λεξιλογικά δάνεια της νέας ελληνικής από τη γερμανική φαίνονται να υπολείπονται (σε σύγκριση με άλλες δότριες γλώσσες) ακριβώς επειδή αφθονούν τα λανθάνοντα μεταφραστικά και σημασιολογικά δάνεια, προϊόντα λόγιου εξωτερικού δανεισμού σε συνδυασμό με εσωτερικό διαχρονικό δανεισμό, θεμελιωμένο στην επιστροφική γλωσσική ιδεολογία της καθαρεύουσας. Από την ίδια σκοπιά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν όσα δάνεια ονομάσαμε *ιονεί σημασιολογικά δάνεια* αφενός και *σημασιολογικά αντιδάνεια* αφετέρου.

Η σχετική ιστορική και αντιπαραβολική γλωσσολογική έρευνα έχει να προχωρήσει πολύ ακόμη, τόσο σε πλάτος όσο και σε βάθος. Για παράδειγμα, αφενός καλείται να αξιοποιήσει μονόγλωσσα και δίγλωσσα σώματα κειμένων για να εντοπίσει πρόσθετα τεκμήρια γλωσσικού δανεισμού της νέας ελληνικής από τη γερμανική και αφετέρου πρέπει να εμβαθύνει στα επιμέρους δάνεια, τα οποία επισκοπήσαμε εδώ, ώστε να τα ιχνηλατήσει, να τα οριοθετήσει και να τα περιγράψει με ακρίβεια. Η προκείμενη μελέτη ελπίζω να αποτελέσει ωφέλιμη συμβολή και ευπρόσδεκτο έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.

Βιβλιογραφία

Λεξικά

- ΕΛΚΝ 1983 • Ν[ικόλαος] Π. Ανδριώτης. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. 3η έκδοση, με διορθώσεις και προσθήκες του συγγραφέα. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- ΕΛΝ 1978–1984 • Κ[ωνσταντίνος] Δαγκίτσης. *Ετυμολογικό λεξικό της νεοελληνικής* (Λεξικά Βασιλείου), τ. 1: Α–Κ – 2: Α–Π. Αθήνα: Εκδότης [Ιωάννης Γ.] Βασιλείου.
- ΕΛΝΕΓ 2011 • Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης. *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας: Ιστορία των λέξεων. Με σχόλια και ένθετους πίνακες*. 2η έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- ΑΚΝ 1998 • *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- ΑΝΕΓ 2019 • Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: Ερμηνευτικό, ετυμολογικό, ορθογραφικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- ΧΑΝΓ 2016 • Χριστόφορος Γ. Χαραλαμπίδης (σύντ., επιμ.), *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας. Με προσθήκες και βελτιώσεις: Ειδική έκδοση για την εφημερίδα Το Βήμα*, τ. 1: Α – 7: Υ–Ω, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών / Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη / Το Βήμα.
- ΒΩΔ 2011 • Renate Wahrig-Burfeind, Brockhaus / Wahrig. *Deutsches Wörterbuch*. 9., vollst. neu bearb. und aktual. Aufl. Gütersloh / München, InmediaONE / Wissenmedia.
- ΔΣΩ 2014 • *Duden. Die deutsche Sprache: Wörterbuch in drei Bänden*, Bd. 1: Α–GELT – 3: Q–ZZGL, hrsg. von der Dudenredaktion. Berlin / Mannheim / Zürich: Dudenverlag / Bibliographisches Institut.
- ΔΔΩ 2015 • *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. 8., überarb. und erw. Aufl., hrsg. von der Dudenredaktion. Berlin: Dudenverlag / Bibliographisches Institut.

Μελέτες και άρθρα

- Alexiadis, Georgios. 2010. *Falsche Freunde (faux amis) Wortpaare Deutsch-Neugriechisch: Griechische Lehnwörter in der deutschen Sprache der Öffentlichkeit mit besonderer Berücksichtigung der „faux amis“ (falschen Freunde) Wortpaare*. Saarbrücken: Südwest-deutscher Verlag für Hochschulschriften.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 1994. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική: Μορφοφωνολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Ά[ννα] Αναστασιάδη-Συμεωνίδη.
- Βασμανόλη, Ερασμία. 2007. *Οι αντιδάνειες λέξεις στη νέα ελληνική: Παλαιότερη ελληνική, λατινική, ιταλική, γαλλική, γερμανική, αγγλική, τουρκική, ν. ελληνική: Φωνολογία, μορφολογία, σημασιολογία, πραγματολογία, κοινωνιογλωσσολογία*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Eideneier, Hans. 2017. *Ärmmellos in Griechenland: Griechisch-deutsche Sprachfindigkeiten*. 3., überarb. Aufl. Athen: Verlag der Griechenland Zeitung.
- Ζαφείρη, Σταυρούλα. 2015. *Τα μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Karvela, Ioanna. 1993. *Das Fremde und das Eigene: Zum Stellenwert des Fremdwortes im Deutschen und Griechischen* (Europäische Hochschulschriften / Publications Universitaires Européennes / European University Studies. Reihe / série / series 21: Linguistik / Linguistique / Linguistics, 132). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / New York / Paris / Wien: Peter Lang.
- Karvela, Ioanna. 1998. „Fremdwortschatz und Fremdwortgebrauch im Deutschen und im Griechischen. Zur kulturellen Bedeutung von Fremdwörtern“. In Karin Pittner und Robert J. Pittner (Hrsg.), *Beiträge zu Sprache & Sprachen, 2. Vorträge der 5. Münchner Linguistik-Tage* (Linguistics Edition, 17), 67–76. München: LINCOM Europa.
- Kolwa, Andrea. 2001. *Internationalismen im Wortschatz der Politik: Interlexikologische Studien zum Wortschatz der Politik in neun EU-Amtssprachen sowie im Russischen und Türkischen* (Arbeiten zur Sprachanalyse, 38). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Peter Lang.
- Mackridge, Peter. 1990. *Η νεοελληνική γλώσσα: Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής* (Γλωσσολογία, 1), μτφρ. Κώστας Ν. Πετρόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Minniti-Γκόνια, Domenica. 2018. *Italoellenica A': Μελέτες για τον λεξικό δανεισμό*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μπακάκου-Ορφανού, Αικατερίνη. 2005. *Η λέξη της νέας ελληνικής στο γλωσσικό σύστημα και στο κείμενο* (Παρουσία. Σειρά Αυτοτελών Δημοσιευμάτων. Παράρτημα 65), Αθήνα: Παρουσία / [Σύλλογος Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών].
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος Δ. 2019. «Τα λεξικά της νέας ελληνικής». Στο *ANEG 2019*, 38–65.
- Ευδόπουλος, Γιώργος Ι. 2008. *Λεξικολογία: Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Παπαναστασίου, Γιώργος. 2003. «Γλωσσικός δανεισμός». Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης και Μαρία Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. 2η έκδοση, 45–49. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Parianou, Maria. 2000. „*Falsche Freunde*“ im Sprachenpaar (Neu-)Griechisch / Deutsch (Angewandte Sprachwissenschaft, 3). Frankfurt am Main / Berlin / Bern / Bruxelles / New York / Oxford / Wien: Peter Lang.
- Portz, Renate. 2005. *Wort und Wortschatz: Lexikologische Betrachtungen zum Deutschen*. Athen: Praxis.
- Συμεωνίδης, Χαράλαμπος Π. 2008. «Το ελληνικό πολιτισμικό λεξιλόγιο ή οι ελληνικοί διεθνισμοί των ευρωπαϊκών γλωσσών». Στο Αμαλία Μόζερ, Αικατερίνη Μπακάκου-Ορφανού, Χριστόφορος Χαραλαμπίδης και Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου (επιστημ. επιμ.), *Γλώσσας χάριν: Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας [Τμήμα Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών] στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*, 303–309. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τομπαΐδης, Δημήτρης Ε. 1998. *Λεξιλογικά της νέας ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Επικαιρότητα.

- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Αικατερίνη Κοκκίνη. 2017. «Τα σημασιολογικά δάνεια στη νεοελληνική ορολογία». Στο Κώστας Βαλεοντής (επιμ.), *Ελληνική γλώσσα και ορολογία: Ανακοινώσεις 11ου Συνεδρίου*, 102–112. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.
- Χαραλαμπίδης, Χριστόφορος. 1991/1999. «Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές [sic] γλώσσες». Στο Α.[-]Φ. Χριστίδης, Μ. Μαργαρίτη-Ρόγκα και Α. Χαραλαμπίδης (Επιτροπή Έκδοσης Πρακτικών), *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα: Πρακτικά της 11ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 26–28 Απριλίου 1990*, 81–102. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη. Αναδημοσίευση σε αναθεωρημένη μορφή: «Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές γλώσσες». Στο Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. 3η έκδοση, με προσθήκες και βελτιώσεις, 327–344. Αθήνα: Κ. Τσιβεριώτης.